

Το τεύχος αυτό αποτελεί μια πολύ σημαντική συνεισφορά σ' έναν ερευνητικό τομέα κομβικό, όπως είναι το επανησιακό θέατρο για την ιστορία του νεοελληνικού. Οι περισσότερες εργασίες που δημοσιεύονται είναι ουσιαστικές και αποτελούν πραγματική πρόοδο για την έρευνα, πράγμα καθόλου αυτονόητο σε τέτοιου είδους αφιερώματα περιοδικών. Θα έπρεπε να συγχαρεί κανείς τον συντάκτη Διον. Μουσιμότη για το αποτέλεσμα και να ελπίζει πως και άλλα περιοδικά θα ακολουθήσουν το παράδειγμα, για να παρουσιάσουν πιο ουσιαστικά αφιερώματα απ' ό,τι αυτό γίνεται συνήθως μέσα στη βιασύνη των καιρών.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

LIA BRAD CHISACOFF

Antologie de literatura greaca din principatele Române. Proza si teatru, secolele XVIII-XIX.
Editie bilingva, Bucuresti, Pegasus Press 2003, σσ. XLI+676, 4 εικ., ISBN 973-85848-1-7.

Μια ανθολογία φαναριωτικής πεζογραφίας και θεάτρου με ανέκδοτα και άγνωστα έργα από τα κρατικά αρχεία της Ρουμανικής Ακαδημίας και άλλα από το χώρο των Παραδονάβων Ηγεμονιών είναι ένα δώρο θεού και εκ των προτέρων ευπρόσδεκτο και καλοδεχούμενο. Η εκδότρια είναι γνωστή από την έκδοση της ανολοκλήρωτης σάτιρας *Το σαγανάκι της τρέλλας* (1786), από άγνωστο συγγραφέα (Lia Brad Chisacoff: *Ρήγας, Ανέκδοτα έργα*, Βουκουρεστί 1998), που είχε προσγραφεί στον Ρήγα Βελεστινλή, όμως η σχετική επιχειρηματολογία δεν επαρκεί (Β. Πούχνερ: «Νέο θεατρικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή; Κριτικές παρατηρήσεις σε μια προσωρινή έκδοση», *Παράβασις* 5, 2002, σσ. 295-309). Διαπιστώθηκε τότε πως η εκδοτική φροντίδα για το δύσκολο αυτό κείμενο, γεμάτο τουρκικές και ρουμανικές λέξεις και εκφράσεις, δεν ήταν η πρόποσα και ότι το όλο κείμενο πρέπει να εκδοθεί εκ νέου με εμπειριστωμένο σχολιασμό, γλωσσάριο κι εξηγήσεις για πρόσωπα και πράγματα. Το κείμενο εκδίδεται εδώ για δεύτερη φορά, βελτιωμένο, αλλά απέχει ακόμα από μια ικανοποιητική παρουσίαση. Αυτή η ελλιπής εκδοτική φροντίδα ισχύει δυστυχώς σχεδόν για όλα τα κείμενα που παρουσιάζονται εδώ στο μονοτονικό (αντί με την ιστορική ορθογραφία), computer-generated, με λάθη και αβλεπίες που επαναλαμβάνονται βασανιστικά και μηχανιστικά, κι άλλα που οφείλονται στη βιασύνη και σε παραναγνώσεις. Άλλωστε τα περισσότερα από τα κείμενα αυτά δεν είναι άγνωστα, αλλά έχουν εντοπισθεί από την Κορηλία Παπακωστέα Δανιελοπούλου, τον Κώστα Βαλέτα και την Άννα Ταμπάκη, και πιο πρόσφατα, σε ειδική αποστολή, από τον Γρηγόρη Ιωαννίδη.

Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά τους. Η εισαγωγή (prolog) χωρίζεται σε μια γενική τοποθέτηση της φαναριώτικης λογοτεχνίας και έναν σύντομο σχολιασμό για κάθε από τα παρουσιαζόμενα ελληνικά κείμενα με ρουμανική μετάφραση. Ο εντοπισμός των περισσότερων αυτών έργων έχει γίνει ήδη από την Cornelia Papacostea Danielopou (*Literatura in limba greaca din Principatele Române (1774-1830)*, Bucuresti 1982 και *Convergences culturelles greco-roumaines (1774-1859)*, Θεσσαλονίκη 1998, «La littérature grecque des Principautés roumaines», *Revue des études sud-est européennes* XVIII, 1980, σσ. 333-344, και για τις θεατρικές σάτιρες ειδικά σσ. 83 εξ.). Και ερευνητική αποστολή της ελληνικής Θεατρολογίας σε ρουμανικά αρχεία και βιβλιοθήκες έφερε όλα τα χειρόγραφα θεατρικά κείμενα και στην Αθήνα (βλ. Γρ. Ιωαννίδης / Β. Πούχνερ: «Πορίσματα ερευνητικής αποστολής της ελληνικής

θεατρολογίας σε αρχαία ρουμανικών πόλεων», *Παράβασις* 6, 2005, σσ. 95-105), ώστε να είναι εμικτός ο έλεγχος των εκδόσεων αυτών από πρώτο χέρι και να παρουσιαστούν, εκεί που χρειάζεται, και νέες ασφαλέστερες εκδόσεις. Οι παρατηρήσεις αρχίζουν με την ανάγνωση της εισαγωγής, που κινείται σε ένα αρκετά επιφανειακό επίπεδο: δεν σχολιάζει σε βάθος τα έργα που παρουσιάζονται, ούτε από πραγματολογική ούτε από προσωπογραφική άποψη, λείπουν οι παρατηρήσεις για γλώσσα και ύφος, ολόκληρο το κεφάλαιο για τη γλώσσα (φωνολογία, μορφολογία, συντακτικό), εξηγήσεις και εκτιμήσεις για το ξενόγλωσσο φορτίο των ενδιαφερόντων, από γλωσσική και πραγματολογική άποψη, κειμένων αυτών· δεν θίγονται με ικανοποιητικό τρόπο θέματα πατρότητας και χρονολόγησης, σε περιπτώσεις που αυτή είναι άγνωστη ή αμφιλεγόμενη, κι εν γένει, η εισαγωγή δεν περιέχει αυτά τα στοιχεία που περιμένει κανείς από μια εισαγωγή σε τόσο ενδιαφέροντα κείμενα. Επιπλέον η βιβλιογραφία που δίνεται σε υποσημειώσεις, είναι επιλεκτική και αποσιωπά αρκετά πράγματα: π. χ. ότι οι δύο κοινωνικές σάτιρες, *Ο χαρακτήρ της Βλαχίας* και αυτή που φέρεται με τον τίτλο *Ο γενεράλης Γκίκας*, έχουν εκδοθεί ήδη δύο φορές από τον Γεώργιο Βαλέτα (*Αίνος* Γ' 5-6, 1979, σσ. 27-64, *Αιολικά Γράμματα* 24, τεύχ. 4 (138), Γενάρης-Φλεβάρης 1994, σσ. 17-48· μόνο στη σσημ. 60 αναφέρεται η πρώτη έκδοση) και η έκδοσή τους αναπαράγεται πιστά στην προκείμενη έκδοση· ή ότι ο εντοπισμός ελληνικών μεταφράσεων από έξι κωμωδίες του Μολιέρου κατά το 18ο αιώνα, που βρίσκονται στη βιβλιοθήκη Eminescu του Πανεπιστημίου του Ιασίου (σημ. 58) έχει επισημανθεί ήδη από την Άννα Ταμπάκη («Φαναριώτικες» μεταφράσεις έργων του Μολιέρου. Το χφ. III.284 της Βιβλιοθήκης 'Μ. Eminescu' στου Ιασίου», *Ο Ερασιστής* 21, 1997, σσ. 379-382)· ή ότι για το πρότυπο της «Τραγωδίας του Μενεάνδρου, βασιλέως της Σικελίας» και τη σχέση του με αυτό υπάρχει ολόκληρο μελέτημα του Γ. Κεχαγιόγλου («Το πρότυπο της νεοελληνικής μετάφρασης της *Αργενίδος* του Ιωάννου Βαρζιλάου (John Barclay, *Argenis*) και τα πρώτα ελληνικά μυθιστορήματα του Μπαρόκ: πρόδρομη ανακοίνωση», *Ελληνικά* 47/1, 1997, σσ. 133-143)· το έργο είχε προγραμματιστεί επίσης για έκδοση από την κ. Ταμπάκη.

Περνώντας στα ίδια τα κείμενα παρατηρεί κανείς το ίδιο «ελαφρύ χέρι», μόνο που τα αποτελέσματα τώρα είναι πιο φανερά, γιατί παραμορφώνουν τα ίδια τα κείμενα και επηρεάζουν αρνητικά την απόλαυση της ανάγνωσης. Την αρχή κάνει ο «Ανώνυμος του 1789», κείμενο μυθιστορίου με πολλά προβλήματα που δεν έχει αναλυθεί και σχολιαστεί επαρκώς ακόμα, όπου αναπαράγεται πιστά η διπλωματική μεταγραφή του Κ. Θ. Δημαρά (*Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1977, σσ. 417-429), χωρίς να προωθηθεί περαιτέρω η σχετική έρευνα (σσ. 11 εξ. το ελληνικό κείμενο, σσ. 25 εξ. η ρουμανική μετάφραση). Ακολουθεί ένα άλλο, εκτενέστερο πεζογράφημα: *Κομψή ιστορία, τα καθ' Ευμενείαν και Σαπφιάδην* (σσ. 37 εξ., σσ. 107 εξ. η ρουμανική μετάφραση), στο ύφος του ελληνιστικού και βυζαντινού ερωτικού μυθιστορήματος. Από τον *Αλεξάνδροβόδα τον ασυνείδητο* υπάρχει μόνο ρουμανική μετάφραση (σσ. 159 εξ.), με τη δικαιολογία πως η έκδοση του Δημ. Σπάθη (*Αλεξάνδροβόδας ο ασυνείδητος*, Κέδρος, Αθήνα 1995) είναι τόσο τέλεια, που δεν χρειάζεται νέα παράθεση του ελληνικού κειμένου. Το ίδιο όμως δεν ισχύει για το *Σαγανάκι της τρέλλας* (σσ. 213 εξ., ρουμ. μτφρ. σσ. 303 εξ.), που έχει εκδώσει η ίδια το 1998, αλλά παρουσιάζεται τώρα βελτιωμένο, αλλά, όπως αποδεικνύει μια αντιβολή με το χειρόγραφο, μακριά ακόμα από μια ικανοποιητική έκδοση. Κι ακολουθούν οι δύο κοινωνικές σάτιρες που είχε εκδώσει ο Βαλέτας το 1979 και το 1994: *Ο χαρακτήρ της Βλαχίας* (σσ. 377 εξ., σσ. 405 ρουμ. μτφρ.) και ο *Γενεράλης Γκίκας* (σσ. 429 εξ., σσ. 449 εξ. ρουμ. μτφρ.) με όλα τα λάθη βιασύνης και τις αβλεψίες του πρώτου εκδότη και ακόμα και πρόσθετα σφάλματα, που δεν βαρύνουν πάντα, είναι αλήθεια, την εκδότρια αλλά και τις κυρίες που έκαναν την επιμέλεια και την ηλεκτρονική κατάρτιση του κειμένου: Redactor Aura Galanopoulos, και Culegere computerizata si tehoredactare: Teodora Avramidis Tiuca. Αποφεύγω να δώσω εδώ κατάλογο, γιατί είναι με-

γάλος: ορισμένα λάθη φαίνεται πως προέρχονται και από μια περιέργη αντίληψη ορθογραφικών συμβάσεων της δημοτικής (π. χ. η ρηματική κατάληξη -ώς ως -όσι, ή -όμεν με -όμεν). Τα δύο πολύ ενδιαφέροντα, από πολλές απόψεις, αυτά κείμενα χρειάζονται οπωσδήποτε μια νέα έκδοση, την οποία θα αναλάβουν η Άννα Ταμπάκη και ο υποφαινόμενος. Ακόμα χειρότερη είναι η κατάσταση της έκδοσης της *Κωμωδίας νέας της Βλαχίας* (1820), σάτιρα εναντίον επιφανών γιατρών του Βουκουρεστίου (σσ. 465 εξ., σσ. 493 ρουμ. μτφρ.), όπου η κατάσταση του κειμένου είναι απελπιστική (γύρω στα δέκα σφάλματα σε κάθε σελίδα), γιατί η εκδότρια δεν μπόρεσε να στηριχθεί σε προηγούμενη έκδοση (ο Βαλέτας ήταν έμπειρος αναγνώστης χειρογράφων). Εδώ παρατηρούνται και σημαντικές ασυνέπειες και αποκλίσεις στη ρουμανική μετάφραση (π. χ. ο «άρχων Καραπάτος» στην αρχή της Β' πράξης εμφανίζεται στη μετάφραση ως Γανυμήδης!). Για την κωμωδία η Άννα Ταμπάκη έχει γράψει σχετικό μελέτημα («Στην χορεία των αντιφιλοσόφων: Σάτιρα και κριτική της επιστήμης στα χρόνια του Διαφωτισμού», στον τόμο: *Μνήμη Άλκη Αγγέλου. Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ.437-450, βλ. και Β. Πούγγου: *Η μορφή του γιατρού στη νεοελληνική δραματολογία*, Αθήνα 2004, σσ. 89 εξ.), και το κείμενο θα εκδοθεί προσεχώς από την ίδια και τον υποφαινόμενο. Καλύτερη είναι η κατάσταση της ενδιαφέρουσας *Τραγωδίας του Μενεάνδρου, βασιλέως της Σικελίας* (σσ. 517 εξ., σσ. 605 εξ. ρουμ. μτφρ.), που αποτελεί δραματική διασκευή του λατινικού μυθιστορημάτος «Argenis» του Barclay (1622), ενδιαφέρουσα γιατί επιτρέπει μια ματιά στο εργαστήριο του φαναριώτη δραματογράφου: προς το τέλος η τραγωδία μετατρέπεται, μέσω εκτενέστατων σκηνηκών οδηγιών με καθαρά αφηγηματική λειτουργικότητα, ξανά σε πεζογράφημα.

Ακολουθεί ένα English summary (σσ.671 εξ.), όπου αποσιωπάται και πάλι η έκδοση δύο κωμωδιών από τον Βαλέτα, την οποία η εκδότρια ακολουθεί αρκετά πιστά, συμπληρώνοντας τον ένα στίχο που λείπει στο τέλος του *Χαρακτήρος της Βλαχίας* (γι' αυτό χαρακτηρίζεται στην εισαγωγή η έκδοση ως «incompleta», σ. XXVI), τον οποίο συμπλήρωσε ήδη ο γιος του στη δεύτερη έκδοση το 1994, που διέφυγε της προσοχής της Ρουμάνας νεοελληνίστριας. Οι πάμπολλες λεπτομέρειες της κριτικής της έκδοσης θα δημοσιευτούν στις εισαγωγές της έκδοσης των τριών κοινωνικών σατιρών από την Άννα Ταμπάκη και τον υποφαινόμενο, που θα δει το φως της δημοσιότητας προσεχώς. Εκεί θα γίνουν και νέες προτάσεις ως προς την πατρότητα και τη χρονολόγηση, γιατί και η προσογραφή των δυο «κωμωδιών» που εξέδωσε ο Βαλέτας, στον Αλέξανδρο Κάλφογλου, δεν ικανοποιεί και αποκλείεται μάλλον για χρονολογικούς λόγους.

Μένει κανείς τελικά με την εντύπωση, πως η όλη έκδοση της ανθολογίας στρέφεται αποκλειστικά προς ένα ρουμανικό αναγνωστικό κοινό κι έχει ενημερωτικό χαρακτήρα ως προς τη λογοτεχνική παραγωγή των Παραδουνάβων ηγεμονιών στην epoca fanariotilor, που λόγω των ιδεολογικών αγκυλώσεων της ρουμανικής ιστοριογραφίας έχει υποτιμηθεί και αποσιωπηθεί στο παρελθόν· παρ' όλο που μερικοί συγγραφείς πρέπει, όπως προκύπτει από ενδοκειμενικά τεκμήρια, να είναι μάλλον Ρουμάνοι βογιάροι που χειρίζονται με αρκετή άνεση τα ελληνικά. Αλλά για ένα ελληνικό αναγνωστικό κοινό τα πάμπολλα σφάλματα της ανθολογίας, που ένα ρουμανικό αναγνωστικό κοινό δεν τα βλέπει και δεν τα προσέχει, παραμορφώνουν τα κείμενα σε τέτοιο βαθμό, που θα χρειαστεί οπωσδήποτε μια νέα και πιο έγκυρη φιλολογική έκδοση, η οποία έχει να λύσει και τα πολλά φιλολογικά προβλήματα, που συνδέονται με τα κείμενα αυτά και να προσφέρει και ένα ικανοποιητικό γλωσσάριο και πραγματολογικό και προσωπογραφικό σχολιασμό. Μολοντούτο, επαναλαμβάνω, η ανθολογία αυτή είναι ευπρόσδεκτη και για έναν άλλο λόγο, γιατί είναι μια ένδειξη αλλαγής κλίματος στη «βαλκανική γειτονιά», όπου αρχίζει, απ' ό,τι φαίνεται, να προσέχει και ο ένας τον άλλον.